

P 2010
26654

ҚАЗАҚТЫҢ АТА ЗАҢДАРЫ

ДРЕВНИЙ МИР ПРАВА КАЗАХОВ

ESKI KAZAK HUKUK DUNYASI

THE ANCIENT WORLD OF THE KAZAKH LAW

«Мәдени мұра»
Мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары
Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті
Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасы бойынша шығарылып отыр

Алматы
«Жеті жарғы»
2009

«Мәдени мұра»

Мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі қоғамдық кеңестің құрамы

Әшімбаев М. С., кеңес төрағасы

Асқаров Ә. А., жауапты хатшы

Абдрахманов С.

Атабаев Қ. М.

Аяған Б. Ғ.

Әбусейітова М. Қ.

Әжіғали С. Е.

Әлімбаев Н.

Әуезов М. М.

Байпақов К. М.

Балықбаев Т. О.

Есім Ғ.

Жақып Б. Ө.

Қасқабасов С. А.

Қойгелдиев М. Қ.

Құл-Мұхаммед М. А.

Қырықбаев А. О.

Мәжитов С. Ф.

Мұхамедиұлы А.

Мыңбай Д. Қ.

Нысанбаев Ә. Н.

Салғара Қ.

Самашев З.

Сариева Р. Х.

Сейдімбек А. С.

Сұлтанов Қ. С.

Тұяқбаев Қ. Қ.

Түймебаев Ж. Қ.

Хұсайынов К. Ш.

Р 2010/2665к

ҚАЗАҚТЫҢ АТА ЗАҢДАРЫ

ДРЕВНИЙ МИР ПРАВА КАЗАХОВ
ESKI KAZAK HUKUK DÜNYASI
THE ANCIENT WORLD OF THE KAZAKH LAW

ҚҰЖАТТАР, ДЕРЕКТЕР ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР
ОН ТОМДЫҚ

МАТЕРИАЛЫ, ДОКУМЕНТЫ
И ИССЛЕДОВАНИЯ
В ДЕСЯТИ ТОМАХ

X ТОМ

Бас редакторы және «Бағдарлама» жетекшісі
Ұлттық ғылым академиясының академигі Зиманов С.З.

Том жетекшісі: Зиманов С.З.

Әзірлеушілер: Зиманов С.З., Жаубасова С.Е.,
Дауталиев Қ.Н., Хайдаров Б.К., Исмагамбетова З.Ж.

Редакция алқасы:

Зиманов С.З., заң ғылымдарының докторы
(Редакция алқасының төрағасы);
Әбішев К.А., заң ғылымдарының кандидаты;
Құл-Мұхаммед М.А., заң ғылымдарының докторы;
Мәми Қ.А., заң ғылымдарының докторы;
Мұхамеджанов Б.Ә., заң ғылымдарының докторы;
Нәрікбаев М.С., заң ғылымдарының докторы;
Сапарғалиев Е.С., заң ғылымдарының докторы;
Сафинов Қ.Б., заң ғылымдарының докторы

Главный редактор, руководитель «Программы»,
академик Национальной академии наук Республики Казахстан
С.З. Зиманов

Руководитель тома: С.З. Зиманов.

Подготовили: С.З. Зиманов, С.Е.Жаубасова, К.Н. Дауталиев,
Б.К. Хайдаров, Исмагамбетова З.Ж., Бакирова А.О.

Редакционная коллегия:

Зиманов С.З., доктор юридических наук,
Абишев К.А., кандидат юридических наук,
Кул-Мухаммед М.А., доктор юридических наук,
Мами К.А., доктор юридических наук,
Мухамеджанов Б.А., доктор юридических наук,
Нарикбаев М.С., доктор юридических наук,
Сапарғалиев Г.С., доктор юридических наук,
Сафинов К.Б., доктор юридических наук.

34(=512.122)(091)

УДК 340
ББК 67.3 (5 қаз)
Қ 19

КАЗАХСТАН

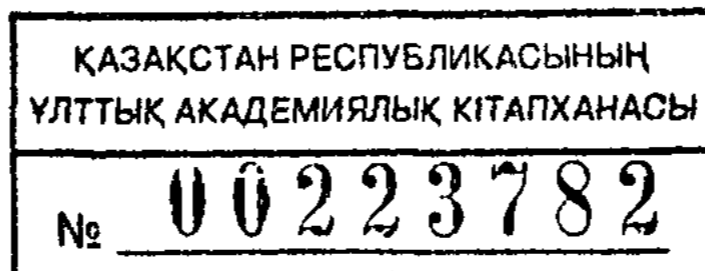
«ИНТЕЛЛЕКТУАЛ—ПАРАСАТ» ЗАҢ КОМПАНИЯСЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ КОМПАНИЯ «ИНТЕЛЛЕКТУАЛ—ПАРАСАТ»

Қ 19 **Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов.** Материалы, документы и исследования. 10 томдық. /Бағдарлама жетекшісі: Зиманов С. З. Қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша.—Алматы: Жеті жарғы, 2009. («Интеллектуал—Парасат» заң компаниясы). 10-том.—2009.—592 бет.
ISBN 9965-11-308-4

Бұл томға 2008 жылдың 22–23 мамырында Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты мен «Интеллектуал—Парасат» заң компаниясының бірлесе ұйымдастыруымен Алматы қаласында өткен «Қазақ билер соты — бірегей сот жүйесі» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары іріктеліп беріліп отыр. Қазақ құқығы мен қазақ билер соты туралы соңғы кездерде Қытайда жарық көрген материалдар қоса ұсынылады. Том соңында «Қазақтың ата заңдары—Древний мир права казахов» атты еңбектің 9 томдарына атаулық және пәндік көрсеткіш берілген.

Бұл еңбек көшпелі қазақ қоғамының құқығы мен әділсотын, рухани мұраларын зерттеуші ғалымдарға, оқытушыларға, жоғары оқу орнының аспиранттары мен студенттеріне және қазақ тарихын сүйіп оқитын көпшілікке арналған.

Қ 1203010000—023 54—2009
419(05)—2009

УДК 340
ББК 67.3 (5 қаз)

ISBN 9965-11-308-4 (Т.10)
ISBN 9965-11-141-3

- © «Жеті жарғы» ЖШС, 2009
- © Авторлар ұжымы, 2009
- © Зиманов С.З., Жаубасова С.Е., Дауталиев Қ.Н.
Хайдаров Б.К., Исмагамбетова З.Ж., құраст., 2009
- © Көркемдік безендірілуі, «Баур плюс» ЖШС, 2009

АЛҒЫ СӨЗ

«Қазақтың ата заңдарының» соңғы X томы тұтастай **«Қазақ билер соты — бірегей сот жүйесі»** атты Халықаралық ғылыми конференцияға арналады. 2008 жылдың 22—23 мамырында «Интеллектуал—Парасат» заң компаниясы және Республиканың Жоғарғы Соты ұйымдастырған аталмыш ғылыми іс-шара Алматы қаласының шетіндегі «Алатау» шипажайында өткізілген болатын. Конференцияның ең кем дегенде екі тұрғыдағы тиімділігін атауға болады. Біріншіден, «Интеллектуал—Парасат» заң компаниясының қызметкерлер тобы түрлі материалдар, құжаттар мен зерттеулердегі қазақ заңдылықтарының тарихын қамтитын онтомдығын дайындау жолындағы он жыл бойғы ерен еңбегінің нәтижесін қорытындылады. Ғалымдар қауымы бұл «Көптомдықтың» ғылыми, танымдық, әлеуметтік-ғылыми және тарихи құндылығының бірегейлігін мойындап, жоғары бағалады. Ал Конференцияның келесі бір маңызды және мәртебелі жағы, «Көптомдықты» дайындау барысында көзіміз жеткен гуманитарлық ілім саласындағы ғылыми тұжырымдамамызды жария еттік: көшпелі қазақ қоғамының азаматтық және құқықтық мәдениеті қойнауында қалыптасқан қазақ билер соты ортақ (жалпы) мәдени құндылық қана емес, сонымен қатар өркениет тұрғысында аса маңызды институттық саяси-құқықтық жүйе болып табылады. Билер соты қандай тарихи кезең болмасын кез келген сот билігіне аса қажетті ұйымдастыру және моральдық қасиеттердің принциптерін өзінің құрылымы мен қызметінде дәріптеп, берік ұстана білді. Яғни, этно-генетикалық (азат өмір мен бостандыққа құштарлық) және өте қолайлы табиғи-географиялық (кең байтақ жайылымдық кеңістіктер), саяси-аймақтық (соғыстар, зұлымдық пен діншілдік жүйелерінен жырақта жатқандығы), әлеуметтік (рулық пен ұлыстық мүдделердің алға шығуы және қауымдастықтар), этно-мәдени (мейірімділік, әділеттілік күші мен шешендік өнері) ерекшеліктердің арқасында толыққанды тарихи-этникалық және тағылымды ортада тәлім алып, өркендеген қазақ билер соты аталмыш ерекшеліктерден де еңселі болды. Осындай тектілік пен мәнділіктің маңыздылығын айшықтап, гуманитарлық ілім саласына **«Қазақ билер соты — бірегей сот жүйесі»** деген мәртебелі сөзді енгізуге бағытталған бұл тұжырымдама Халықаралық ғылыми конференцияның басты тақырыбы болды.

Негізгі мәселені талқылау форумының қарсаңында біз жеке Компаниямыздың мүмкіндігі шеңберінде бір жыл бойы дайындық жұмыстарын жүргіздік. Бұл орайда, бізбен бірге конференцияны ұйымдастыруға жұмылған республиканың Жоғарғы Сотының қолдауы біз үшін зор көмек болғаны рас.

2007 жылы шілденің басында, яғни Конференция шақырылымынан 10 ай бұрын қазақша, орысша, ағылшынша, түрікше тілдерде шақыру буклеті басылып, қатысушыларға жіберілді. Оған Конференция барысында талқыланатын идеялар мен сауалдардың жоспардағы тізімі енгізілген болатын. Көтерілетін мәселелердің жобасы мынадай еді:

1. Көрнекті орыс шығыстанушысы В.В. Григорьевтің (XIX ғ.) қазақ билерінің төрелігіне «кезінде өркениет еткен елдер қызыға қарар еді» деген сөзінің мәні мен мағынасын ашу;

2. Көшпелі қазақ қоғамында классикалық даму — алған билер төрелігінің тарихи, ұлттық және өркениет тұрғыдағы құндылығының дәйектемесі, генезисі.

3. Орта ғасырларда қазақтардың көшпелі қоғамындағы бостандық пен адамгершілік, ақиқат пен әділдік, қауымдастықтар ынтымағы мен табиғи азаматтық заңдылықтар принципін негізделген «Жарғы» құқықтар жинағы және билер төрелігінің қалыптасуы мен дамуындағы үндестік пен ерекшеліктері.

4. Тарихи деректемелерде «от ауызды, орақ тілді» сот қызметкерлері ғана емес, сонымен қатар «заңгер, құқықтанушы және дала заңдылықтарын түсіндіруші» ретінде танылған қазақтың би-қазыларының болмысы мен мәртебесін айқындап беру;

5. Қазақтың «Жарғы» құқықтар жинағының дереккөздері мен билер төрелігіндегі ұстанымдарының негізін құраған: а) көршілес жартылай көшпелі, отырықшы түркі тілдес халықтар және жер игеру, қалалық, мұсылмандық заңдылықтары басым елдермен салыстырғанда демократиялық таңдаудың құқықтық нормаларының көшпелі қазақ қоғамындағы қалыптасу үрдісі мен ерекшелігі; ә) қазақ хандарының заң шығармашылығындағы қызметі (Қасым хан, Есім хан, Тәуке хан, Абылай хан және т.б.); б) Қазақтың «Жарғы» құқықтар жинағы мен билер төрелігінің дамуындағы билер сот прецедентінің рөлі мен мәні туралы;

6. Қазақ билер соты — ортақ (жалпы) мәдени құндылық;

7. Билер соты — қазіргі Қазақстандағы ұлттық идеялардың құрамдас тарихи құндылығы.

Талқыға түсетін базалық материалдар ретінде, 2007 жылдың орта шенінде «Қазақтың ата заңдарының» жоспарланған 10 томының 8-і жарыққа шығып үлгерген еді. Көлемі 40-тан 50 баспа табақ бетке дейін жеткен әр томда қазақтың «Жарғы» құқықтар жинағы мен билер соты жайлы дәлелді деректерге толы материалдармен қатар, ой-пікірлер, толғаныстар, көшпелі қазақ қоғамындағы билер төрелігі феноменін түсіну және түсіндіру талпыныстары

жарияланды. Бұған қосымша 2008 жылы С.З. Зимановтың «Қазақтың билер соты — бірегей сот жүйесі» атты монографиясы дайындалып, жарыққа шықты. Қазақша, орысша, ағылшынша, түрікше төрт тілде жеке кітап болып шыққан монографияның көлемі 12,7 баспа бетті құрады. Бұл кітаптар түрлі елдерден шақырылған ғалымдарға табыс етіліп, және кейбір шетелдік кітапханаларға тапсырылды. Халықаралық ғылыми конференцияға орайластырылған аталмыш арнайы әдебиетпен қатар «Юрист» журналында, «Юридическая газета», «Қазақ», «Заң» газеттерінде жарияланған, әсіресе Конференция қарсаңында жиі жарық көрген көптеген ғылыми мақалаларды да есепке алыңыз. Дайындық іс-шаралары қатарында көрнекі жарнамалар мен жариялау жұмыстарында арнайы атаған жөн. Мәселен, Конференция басталар алдында, яғни 45 күн бұрын Алматы қаласының халық көп жүретін жерлеріне 6м × 4м көлеміндегі билбордтар орнатылды. Онда ХІХ ғасырдағы орыс авторларының қазақ билер соты жайлы айтқан «адамгершілігі мол сот», «ақиқаттың жаршысы» деген сөздері айшықталып тұрды. Бұл ақпараттық-жарнамалық қалқандар көптеген азаматтарды таңғалдырып, тамсандырғаны анық.

Ғылыми конференция мен онда көтерілген басты мәселе, әсіресе ғылыми қоғам мен Орта Азия республикалары және Ресей сот органдарының қызметкерлерінің үлкен қызығушылығына ие болды. Жапония, Қытай және Үндістаннан келген ғалымдар да белсенділік танытты. Өкінішке орай, Қазақстандағы Түркия елшілігін (елшінің өзін де) уақытылы түрде құлағдар етіп, Конференцияға орай жарық көрген басылымдардың бірнеше данасын, өз елінде таратуға арналған материалдарды табыстағанымызбен, түрік ғалымдарының тарапынан айтарлықтай ықылас байқалған жоқ деуге болады (тек арнайы, жекеше түрде шақырылған бір ғана қатысушы болды).

Конференция пленарлық тәртіпте өтті. Және ұйымдастырушы екі мекеменің жетекшілері кезекпен төрағалық етті: Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының Төрағасы, заң ғылымдарының докторы Мәми Қ.Ә. және «Интеллектуал — Парасат» заң компаниясының Бас директоры, заң ғылымдарының докторы, ҚР ҒА академигі Зиманов С.З.

Конференцияға 256 адам қатысты, оның 37-сі заң, тарих, филология, философия және экономика ғылымдарының докторы, 35-і қазақстандық ғылым кандидаттары, сонымен қатар 19-ы шетелдік ғалым. Солардың ішінде: а) Қазақстаннан — Ғылым академиясының 12 академигі, 5 университет ректоры, ғылыми-зерттеу институттарының 7 директоры; ә) шетелдерден: Ресейден — 7, Жапониядан — 2, Үндістаннан — 2, Қытайдан — 2, Англиядан — 1, Түркиядан — 1, Орта Азия республикаларынан — 4 адам.

Конференцияның маңыздылығын арттыра түскен қатысушылар Республиканың Конституциялық Кеңесінің Төрағасы Рогов И.И. (баяндама жасаған еді), Республиканың Әділет министрі Балиева З.Я. (олар екеуі де екі күн бойы қатысты), Ресей Федерациясы Жоғарғы Соты Төрағасының жеке өкілі Лебедев В.М., басқа да мәртебелі қонақтар болды. Олар: Сауд Арабиясы Патшалығының Әділет министрі Аш-Шейх Абдалла мырза, Тәжік Республикасы Жоғарғы Сотының Төрағасы Абдуллоев Н.А.

Алдына ала жазбаша баяндамаларын ұсынып, конференцияға қатысуға тілек білдірген 72 өтініш келіп түссе, соның ішінен пленарлық отырыста 53 адам баяндама жасады. Конференция өтісімен-ақ, ақпараттық хабарламалар ізімен, Конференция ұйымдастырушыларының атына көптеген мақалалар келіп жатты, соның арасындағы құнды және ғылыми еңбектерді Конференция материалдарының қатарына қосуымызды өтінгендері де болды. Материалдардың барлығына сараптама жасап, кейбірі «Көптомдықтың» осы томына енгізілді.

II

Өзіндік ұстанымы бар, әртүрлі пікірдегі ғалымдар мен зерттеушілердің, сонымен бірге сот және басқа да тәртіп қорғаушы органдар қызметкерлерінің басын қосқан конференцияға қатысқандар қорытынды Ұсынысты қабылдады. Бұл Ұсыныста олар ХІХ ғасырдағы бақылаушылардың тарапынан жоғары бағаланып, «Адамгершілігі мол сот» атанған қазақ билер сотының өз қызметінде адамның бостандығы мен адамгершілікті, әділдікті, сайыс түріндегі ерекшелік пен халықтықты ұстанған сот төрелігінің нұсқасы болып танылғандықтан, ортақ (жалпы) мәдени құндылық ретінде мойындалуға лайық екендігін алға тартқан баяндамаларда көтерілген негізгі идеяларды бірауыздан қолдады. Конференцияға қатысушылар Қазақ билер сотының сот төрелігі саласындағы тарихи стандарттардың біріне айналу мүмкіндігін мүлт жібермеу үшін бұл мәселені бұдан да терең, тыңғылықты және кешенді түрде зерттеу керектігін айтты.

Конференция Ұсынысында бостандық пен адамгершілікке негізделген қазақ билер сотының бірегейлігі туралы қазақстандық ғалымдар тарапынан туындаған ғылыми тұжырымдама мемлекеттік-құқықтық ғылым саласындағы аса маңызды, жоғары дәрежелі оқиға болып табылатындығы атап көрсетілді. Конференцияға қатысушылар билер сотының идеялары мен тәжірибелері тек Қазақстан Республикасының ғана емес, өзге елдердің де заң саласын, сот және басқа да тәртіп қорғаушы органдарының қызметін дамытып, жетілдіруге үлкен үлесін қоссын деген тілектерін білдірді. Олар аталмыш мәселені тереңірек зерттеуге бағытталған жобаларды іске асыру жолында Қазақстан Республикасының Үкіметі жан-жақты қолдау жасап, қажетті көмек береді деген үміттерін де жасырмады.

Қазақтың «Жарғы» құқықтар жинағы мен Билер сотын тереңірек және кешенді түрде зерттеу ісі Республикамыз үшін өзекті, әрі мәртебелі екендігін ескере отырып, Халықаралық ғылыми конференцияның Ұсыныстарын іске асыру барысында 2008 жылдың 16 қазанында Қазақстан Республикасының Премьер-Министріне істің мән-жайын баяндайтын ресми хат жолдаған болатынмын. Онда Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында «Қазақтың ата заңдары» мәселесімен айналысып жатқан «Интеллектуал-Парасат» Заң компаниясының зерттеу тобы қазақ билер сотының бірегей соттық жүйесі жалпы өркениет үшін өте маңызды болып табылатыны туралы тұжырымның негізін қалап, ерекше ғылыми идея ұсынғаны жайында айтылды. 2008 жылдың

22—23 мамырында Алматы қаласында өткен «Қазақ билер соты — бірегей сот жүйесі» атты Халықаралық ғылыми конференция осы идеялық-теориялық тұжырымдаманы талқылауға арналғанын, оны Республиканың Жоғарғы Соты мен «Интеллектуал — Парасат» заң компаниясы ұйымдастырғанын, алыс және жақын шетелдерден беделді ғалымдар мен әділет органдарының басшылары бас қосқан ғылыми іс-шараға 256 адам қатысып, оның 16-сы әділет саласындағы қызметкерлер мен ТМД-ның өзінен 39 доктор мен профессорлар келгендігін анықтап жазған едім. Және ғылыми конференцияға қатысушылар бір ауыздан біздің ғылыми-теориялық тұжырымдамамызды гуманитарлық ілім тұрғысынан алғанда аса бағалы екендігін, ал Республикамыз үшін абыройлы болатындығын мойындағанын ескерттім.

Үкіметке жолданған хатта шұғыл түрде және кейінгі уақыттарда орындалуы тиіс тапсырмалардың жоспарымен қатар, конференцияға қатысқан ғалымдардың ұсыныстарын іске асырып, оң нәтижесін қамтамасыз ететін ұйымдастыру іс-шараларын қолға алу керектігі де сөз болды. Кейінгі уақыттағы іс-шаралар мен тапсырмалардың басты мақсаты — 2012 жылға жоспарланған «Қазақ билер соты: ортақ (жалпы) мәдени құндылық және оның негізін қалаушы принциптері» атты екінші Халықаралық ғылыми конференцияның шақырылымына дайындалу. Оны Жоғарғы Сот, Әділет министрлігі, Республиканың Білім және ғылым министрлігі жұмылып, ұйымдастыра алар еді. Ал оның басты ұйымдастырушысы Үкімет болса тіпті жақсы. Не дегенмен, келесі конференция үкіметтік деңгейде өткізіліп, Еуропа, Азия және Африканың алдыңғы қатарлы елдерінен жоғарғы соттар мен әділет министрліктері өкілдерінің басын қосуы тиіс. Дайындық іс-шаралары шеңберінде «Билердің сот төрелігі мен қазақтың «Жарғы» жинағы» атты мемлекеттік зерттеу мекемесі (орталық немесе лаборатория) ұйымдастырылса, бірқатар зерттеу жобалары жасалып, осындай атаумен 2010 жылдан бастап жылына үш реттен халықаралық журнал шығып тұрса, жоғары оқу орындарында (заң, тарих факультеттерінде) «Билердің сот төрелігі — бірегей сот жүйесі» атты оқу курсы енгізілсе және т.б. игі істер қолға алынса екен деген ойларымыз бар. Шұғыл түрдегі іс-шаралар мен тапсырмаларға келсек, «Интеллектуал — Парасат» заң компаниясының бұрыннан қалыптасқан зерттеу тобының күшімен 2009 — 2011 жылдары бірқатар зерттеу жобаларын жасамақпыз: (олардың тізімін жоғарыда атадық).

Жолданған хат мынадай сөздермен түйінделді: «Құрметті Премьер-Министр, менің Сізден өтінерім, өз билігіңіз бен беделіңізді пайдаланып: а) алдағы тендерлік таңдау мен Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігіндегі 2009 — 2011 жылдарға жоспарланған ғылыми жобаларды қарау уақытында біз ұсынған үш ғылыми жобаға қажетті қаражат бөлінсе екен; ә) Ортақ (жалпы) мәдени маңыздылығы бар «Қазақ билер соты — бірегей сот жүйесі» деген ғылыми тұжырымдаманы тұғырлы ету мақсатымен кейінгі уақыттарға белгіленген тапсырмаларды іске асыру жоспарын тыңғылықты, әрі тиянақты етіп жасау үшін қажетті мекемелерге нұсқаулар берілсе екен.

III

Сонымен, он томды қамтыған «Қазақтың ата заңдарын» дайындау және жарыққа шығару ісі «Интеллектуал — Парасат» атты қарапайым ғана жеке заң компаниясының күшімен өз мәресіне жетіп қалды. Ал атқарылған жұмыстың «қарапайым» еместігі анық. Ол Орта Азияның ауқымды аймағын жайлаған көшпелі қазақтардың саяси-құқықтық тарихын айшықтайтын іргелі еңбекке айналды. Шындығында, халық тарихы үшін мұның өзі аса бағалы және құнды. Алайда, бұл еңбектің маңыздылығы этно-ұлттық шеңберден шығып кеткендігі рас.

Бұл жұмыстағы материалдар мен оған енгізілген зерттеу көріністерінде көшпелі қазақтардың адамның мүддесі мен рухани қасиеттері қастерленген саяси-құқықтық өмірін ұйымдастыра білгендер бейнеленді. Олар сырт көз «адамгершілігі мол сот», «ақиқат жаршылары» деп атап кеткен, «кезінде өркениет еткен елдерді қызықтыра алатын» билер сотында алғырлық танытып, жүйелі сөз айтатын.

Көшпелі қазақтардың ежелгі өмір салты жайлы іргелі еңбекті дайындап, жарыққа шығару жолындағы зерттеулердің алғашқы нәтижесі іспеттес болған «Қазақ билер соты — бірегей сот жүйесі» атты Халықаралық ғылыми конференциясын ұйымдастыруды кездейсоқ ойластырған жоқпыз. Конференциядағы материалдардың құндылығын негізге ала отырып, оларды «Көптомдықтың» X томына енгіздік. Ондағы пікірлер мен ой-толғамдар, өз кезегінде, зерттеу жұмыстарының аясын одан әрі кеңейте түсетініне сенім мол.

Он жылға жуық уақытты алған Көптомдықты шығару жұмыстарының барысында біз Республиканың Жоғарғы Сотының Төрағасы, заң ғылымдарының докторы Мәми Қайрат Әбдіразақұлының, Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрі, заң ғылымдарының докторы Құл-Мұхаммед Мұхтар Абрарұлының, «Самұрық — Қазына» холдингінің Басқарушы директоры (басқарма мүшесі), заң ғылымдарының докторы Сафинов Қанатбек Бейсенбекұлының қолдауы мен қомақты көмегін айқын сезіндік. Үкіметте жұмыс істеген кезінде, әсіресе Алматы қаласының әкімі болған шағында шығармашылық топқа талай рет қол ұшын берген саясат ғылымдарының докторы Тасмағамбетов Иманғали Нұрғалиұлының біздің жұмысымызға деген оң көзқарасы мен қызығушылығын атап өткім келеді. Ол Конференция қарсаңында баспа өнімдерін басып шығаруға көмектесті. Және Астана қаласындағы (2008 ж., сәуір) жаңа жұмыс орнына ауысып, жол жүргелі тұрғанда ол ғылыми Конференцияға қажетті көрмелік жабдықтарды дайындауға арнайы нұсқау берді: Алматы қаласындағы халық көп жүретін қиылыстарда билборд (көлемі 4м × 6м), отырыс залына баннер (көлемі 2,5м × 6м), конференция өткізілген «Алатау» шипажайының кіре берісіне көрнекті панно орнатылды.

Қазақстанның мемлекеттік-құқықтық ғылымына салмақты да, салиқалы және аса жауапты тапсырма жүктелуде: Қазақ билер соты — бұл бірінші кезек-

те «адамгершілігі мол сот» болғандықтан, әлем өркениеті үшін маңыздылығы зор мәдени мұра болып табылатындығы жайлы жаңа идеяны ғылыми тұрғыда қалыптастырып, дәйектеп берген біздің тұжырымдамамызды одан әрі тереңірек зерттеп, дамыту қажет. Ғылым үшін де, Республикамыз үшін де бұл мәселе өте маңызды, аса мәртебелі болып табылады, сондықтан оны ынталы топтың немесе жекелеген ғалымдардың «талқысына» салып қоймай, міндетті түрде мемлекеттік деңгейдегі мәселеге айналдыру керек.

Предисловие

Последний, X том — «Қазақтың ата заңдары» — «Древний мир права казахов» почти всецело посвящен Международной научной конференции «Казахский суд биев — уникальная судебная система». Она была организована Юридической компанией «Интеллектуал — Парасат» совместно с Верховным Судом Республики и состоялась 22 — 23 мая 2008 года в санатории «Алатау», в пригородном районе г. Алматы. Конференция была примечательна и событийна в двух отношениях. С одной стороны, она подвела итоги той огромной работе, которая была проделана коллективом сотрудников Юридической компании «Интеллектуал — Парасат» за прошедшие десять лет по подготовке Десятитомника по истории казахского права в материалах, документах и исследованиях. Этот «Многотомник» по научной, познавательной, социально-культурной и исторической ценности собранных и содержащихся в нем материалов признан научной общественностью уникальным. С другой стороны, что весьма важно и престижно, на обсуждение Конференции выносилась новая научная концептуальная гипотеза в области гуманитарного знания, обоснованная и сформированная нами в ходе подготовки и разработки «Десятитомника» о том, что казахский суд биев, утвердившийся в недрах гражданской и правовой культуры кочевого общества казахов, имеет общекультурную ценность и является институциональной политико-правовой структурой общецивилизационного значения. Суд биев провозгласил и воплотил в своей реальной деятельности фундаментальные принципы моральных и организационных ценностей, столь необходимых для судебной власти без различия исторических эпох. Речь идет о том, что в силу этногенетических (вольность, свободолюбие) и особо благоприятных природно-географических (огромное и раздольное пастбищное пространство), регионально-политических (в стороне от военных потрясений и деспотических, клерикальных режимов), социальных (общность и преобладание племенных и улусных интересов), этнокультурных (сила добра, справедливости и искусство красноречия) особенностей, казахский суд биев, воспитанный и выращенный в такой идентичной историко-этнической и нравственной среде, сумел вобрать и выразить ценностное духовное и материальное начало этих условий и таким образом подняться выше этих условий. Исходя из особой важности, эта концептуальная идея, претендующая на роль нового слова в области гуманитарного знания, а именно «Казахский суд биев — уникальная судебная система», представляла главную тематику Международной научной конференции.

Форум обсуждения проблемы организационно готовился более или менее тщательно нашей частной Компанией в меру ее предельных возможностей за год до его созыва. На этом подготовительном этапе помощь и поддержка второго участника — организатора Конференции — Верховного Суда Республики были кстати и ощутимы.

В начале июля 2007 года, т.е. за 10 месяцев до созыва Конференции, был отпечатан, размножен буклет — приглашение на 4-х языках: казахском, русском, английском и турецком и был разослан предполагаемым участникам. В нем содержался примерный перечень идей и вопросов, выносимых на обсуждение Конференции и на которые ориентировались бы желающие принимать участие в ее работе. Эти требования были следующие.

1. Раскрыть суть и значение высказывания крупного русского востоковеда В.В. Григорьева (XIX век) о том, что правосудию казахских биев «могли бы позавидовать ранее цивилизовавшиеся народы».

2. Генезис, обоснование исторической, национальной и цивилизационной ценности правосудия биев в эпоху его классического развития в кочевом обществе казахов.

3. Общее и особенное в формировании и развитии казахского права «Жарғы» и правосудия биев в кочевом обществе казахов в средние века, основанных на принципах свободы и гуманизма, правды и справедливости, консолидации общества и на естественно-гражданской законности.

4. Воссоздание фигуры и статуса казахских биев-судей, прозванных в исторических источниках как судебных деятелей «от ауызды, орақ тілді» — «искусных ораторов», одновременно являвшихся «и юристом, законоведом, и толкователем степных законов».

5. Составляющие источники казахского права «Жарғы» и принципы бийского правосудия: а) обычно-правовые нормы демократического выбора и особенности их формирования в кочевом обществе казахов по сравнению с нормами полукочевых, оседлых соседних тюрко-язычных народов и стран с преобладанием земледельческого, городского и мусульманского права; б) законотворческая деятельность казахских ханов (Касым хана, Есим хана, Тауке хана, Абылай хана и др.); в) о роли и значении бийского судебного прецедента в развитии казахского права «Жарғы» и правосудия биев.

6. Казахский суд биев — общекультурная ценность.

7. Суд биев — составляющая историческая ценность национальных идей современного Казахстана.

В качестве базовых материалов для обсуждения, к середине 2007 года были уже изданы 8 томов из 10 запланированных «Қазақтың ата заңдары» — «Древний мир права казахов», объем каждого из которых составлял от 40 до 50 печатных листов. В них содержались: богатый фактический материал о казахском праве «Жарғы» и о судах биев, а также суждения, размышления, попытки понять и объяснить феномен правосудия биев в кочевом обществе казахов. Допол-

нительно к этому в начале 2008 года была подготовлена и издана монография С.З. Зиманова «Казахский суд биев — уникальная судебная система», объемом 12,7 п.л. на 4-х языках отдельными книгами: на казахском, русском, английском и турецком. Она была разослана предполагаемым и поименно приглашенным ученым разных стран и в некоторые зарубежные библиотеки. К этой специальной литературе, приуроченной к Международной научной конференции, можно еще добавить довольно значительное количество научных статей, опубликованных особенно регулярно накануне Конференции в журнале «Юрист», в газетах «Қазақ», «Заң», «Юридическая газета». В числе других мероприятий по подготовке к Конференции следует указать на наглядные рекламные и оповестительные меры как, например, на установку биллборда размером 6м × 4м на оживленных местах г. Алматы за 45 дней до начала работы Конференции. На нем выделялись слова русских авторов XIX века о том, что казахский суд биев — это «Суд высокой морали», «Глашатай правды». Этот огромный рекламно-информационный щит вызывал восторг и удивление у многих горожан.

Научная конференция и ее проблематика вызвали значительный интерес особенно среди части научной общественности и работников судебных органов Республик Центральной Азии и России. Откликнулись и были активны отдельные ученые Японии, Китая и Индии. К сожалению, несмотря на своевременные оповещения посольства (в частности, и посла) Турции в Казахстане, с предоставлением нескольких экземпляров, опубликованных к Конференции изданий и материалов для распространения у себя, в стране, заметного отклика со стороны турецких ученых, можно сказать, не было (был только один участник, персонально приглашенный).

Конференция работала в режиме пленарных заседаний (без секции). На ней поочередно председательствовали руководители двух учреждений — организаторов: председатель Верховного Суда Республики Казахстан, доктор юридических наук К.А. Мами и Генеральный директор Юридической компании «Интеллектуал — Парасат», доктор юридических наук, академик АН РК С.З. Зиманов.

В работе Конференции принимали участие 256 человек, из них 37 докторов юридических, исторических, филологических, философских и экономических наук, 35 кандидатов наук только из Казахстана, а также 19 иностранных ученых. Среди них: а) из Казахстана — 12 академиков Академии наук Республики, 5 ректоров университетов, 7 директоров научно-исследовательских институтов; б) из зарубежных стран: из России — 7, из Японии — 2, из Индии — 2, из Китая — 2, из Англии — 1, из Турции — 1, из Республик Центральной Азии — 4 чел.

Работе Конференции придавало повышенное значение то, что в ней принимали участие: Председатель Конституционного Совета Республики И.И. Рогов, который выступил с докладом, Министр юстиции Республики З.Я. Балиева (они были в течение двух дней), личный представитель Председателя Верховного Суда Российской Федерации В.М. Лебедева, а также в качестве почетных гостей: Министр юстиции Королевства Саудовская Аравия г-н Аш-Шейх Абдалла, Председатель Верховного Суда Таджикской Республики Н.А. Абдуллоев.

Предварительных заявок с изъявлением желания участвовать в работе Конференции и с представлением письменных докладов было 72, из них на пленарных заседаниях выступили 53 человека. В ходе и в первые дни после работы Конференции, по следам информационных сообщений о ней, поступило в адрес организаторов Конференции много статей, в том числе ценных и научных, с просьбой включить их в материалы Конференции. После их отбора часть из них с сокращениями вошла в настоящий том «Многотомника».

II

Участники Конференции, представляющие ученых и исследователей с различными конфигурациями позиций и мнений, а также деятелей судебных и других правоохранительных органов, приняли итоговую Рекомендацию. В ней они выразили единодушную солидарность с выдвинутой в докладах идеей и ее обоснованием о том, что казахский суд биев, прозванный наблюдателями XIX века судом «Высокой морали», является моделью правосудия, выражающую свободу человека и гуманизм, справедливость, состязательность и народность в своей деятельности, и тем самым претендующую на признание его общекультурологической ценностью. Участники Конференции придерживаются мнения о том, что на сегодня имеются весомые научные заделы для более глубокой, активной и комплексной разработки этой проблематики с тем, чтобы Казахский суд биев мог стать одним из исторических стандартов правосудия в идеале.

В Рекомендации Конференции указывалось, что зарождение научной концепции об уникальности правосудия казахских биев, основанного на уважении свободы и морали человека, разработанной казахстанскими учеными, является первостепенным событием в государственно-правовой науке. Участники Конференции выразили пожелание, чтобы идеи и опыты бийских судов служили укреплению законности, улучшению и усовершенствованию деятельности судебных и других правоохранительных органов не только Республики Казахстан. Они выражали надежду в том, что Правительство Республики Казахстан окажет необходимую поддержку в реализации проектов, направленных на глубокую разработку проблематики.

Исходя из настоятельной актуальности и престижного для Республики значения более углубленной и комплексной разработки проблемы о казахском праве «Жарғы» и о Судах биев, в порядке реализации Рекомендации Международной научной конференции 16 октября 2008 г. Премьеру-Министру Республики Казахстан К.К. Масимову мною было направлено официальное информационное и деловое письмо. В нем говорилось о том, что исследовательская группа Юридической компании «Интеллектуал—Парасат», разрабатывая в рамках Государственной программы «Культурное наследие» проблемы «Қазақтың ата заңдары» — «Древний мир права казахов», сформулировала, выдвинула и обосновала новую неординарную научную идею о том, что казахский суд биев представляет уникальную судебную систему, имеющую общецивилизационное

значение. Обсуждению этой идейно-теоретической концепции и была посвящена Международная научная конференция «Казахский суд биев — уникальная судебная система», состоявшаяся в г. Алматы 22 — 23 мая 2008 года. Она была организована Верховным Судом Республики и Юридической компанией «Интеллектуал — Парасат». Конференция была авторитетна и собрала ученых и руководителей органов юстиции дальнего и ближнего зарубежья. Достаточно сказать, что в ней участвовали 256 ученых, специалисты и работники юстиции из 16 стран, в их числе 39 докторов и профессоров только из стран СНГ. Научная конференция признала нашу идейно-теоретическую концепцию перспективной и прорывной в гуманитарном знании и весьма престижной для нашей Республики.

В письме Правительству также указывалось на срочные (ближайшие) и среднесрочные задачи, на необходимость принятия организационных мер, могущих обеспечить реализацию Рекомендации ученых-участников Конференции. Среднесрочные меры и задачи имеют основную цель — это подготовка к созыву в 2012 году Второй Международной научной конференции «Казахское правосудие биев: как общекультурологическая ценность и его основополагающие принципы». Ее организаторами могли быть и Верховный Суд, и Министерство юстиции, и Министерство образования и науки Республики. А лучше было бы, чтобы ее основным организатором выступило Правительство. Во всяком случае, Конференция должна быть проведена на правительственном уровне с приглашением представителей высших судов и министерств юстиции ряда ведущих стран Европы, Азии и Африки. Эти подготовительные меры и задачи, в частности, включали бы: организацию исследовательского государственного учреждения (центра или лаборатории) «Правосудие биев и казахское право «Жарғы», разработку ряда исследовательских проектов, издание международного журнала под тем же названием с периодичностью три номера в год, начиная с 2010 года, введение в высших учебных заведениях (юридических, исторических и государствоведческих) учебного курса «Правосудие биев — уникальная судебная система» и др. Самой ближайшей мерой и задачей является углубленная разработка существующими силами и в рамках сложившегося исследовательского коллектива Юридической компании «Интеллектуал — Парасат» ряда исследовательских вышеперечисленных проектов в течение 2009 — 2011 годов.

Письмо-записка заканчивалось обращением: «Я прошу Вас, уважаемый Премьер-Министр, употребить свой авторитет и свою власть: а) чтобы при предстоящем тендерном отборе и рассмотрении исследовательских проектов в Министерстве образования и науки РК на 2009 — 2011 годы предлагаемые нами три исследовательских проекта были бы одобрены с соответствующим финансированием; б) дать установку соответствующим ведомствам об изучении и разработке без торопливости проекта мер по выполнению среднесрочных задач обеспечения научной концепции «Казахский суд биев — уникальная судебная система», имеющей общекультурологическое значение».

III

Итак, подготовка и издание «Қазақтың ата заңдары» — «Древний мир права казахов» в 10 томах усилиями скромной частной Юридической компании «Интеллектуал—Парасат» завершены. А работа-то получилась далеко «нескромная». Она вылилась в фундаментальный труд политико-правовой истории кочевников-казахов, населявших большую часть огромной территории Центральной Азии. Само по себе и это ценно и существенно важно для истории идентичности народа. Однако значение труда вышло за пределы этнонациональных рамок.

В материалах труда и исследовательских этюдах, включенных в него, представлены и воспроизведены особенности организации внутренней политико-правовой жизни кочевников-казахов, в которой утвердились и приоритетными были духовность и интересы человека — члена большого и малого кочевого коллектива и общества в целом. Они наиболее впечатляюще ярко и структурно выступали в судах биев, прозванных наблюдателями со стороны, судами «высокой морали и справедливости», «глашатаями правды», судами, которым могли «позавидовать ранее цивилизовавшиеся народы».

Была неслучайно и продумана организация Международной научной конференции «Казахский суд биев — уникальная судебная система», подводящая первые итоги проведенным исследованиям по ходу подготовки и издания фундаментального труда о древнем мире права казахов-кочевников. Ценность материалов Конференции послужила основанием для их включения в X том «Многотомника». Полагаем, что мысли и суждения в них, в свою очередь, открывают просторы для дальнейших исследований.

В процессе работы над многотомным изданием, занявшим почти десять лет, мы ощущали поддержку, реальную помощь со стороны доктора юридических наук, Председателя Верховного Суда Республики Маами Кайрата Абдразаковича; доктора юридических наук, Министра культуры и информации РК Кул-Мухаммеда Мухтара Абрарулы; доктора юридических наук, Управляющего директора (члена-правления) холдинга «Самрук-Казына» Сафинова Канатбека Бейсенбековича. Хочется особо отметить постоянный интерес к нашей работе и за многократно оказанную помощь творческому коллективу, доктору политических наук Тасмагамбетову Имангали Нургалиевичу в период его работы в Правительстве, а особенно будучи акимом г. Алматы. Он помог в издании печатной продукции накануне Конференции. Перед отъездом на другую работу в г. Астану (апрель, 2008), по его личному указанию гороформлением Алматы были изготовлены необходимые выставочные принадлежности для научной Конференции: биллборд (4м × 6м) с установлением на оживленных перекрестках улиц г.Алматы, баннер (2,5м × 6м) для зала заседания, панно (перед входом в санаторий «Алатау»).

Перед государственно-правовой наукой Казахстана встала необычная, нетрадиционная, серьезная и весьма ответственная задача о дальнейшей углубленной разработке и развитии концептуальной новой идеи, научно сформированной

и обоснованной нами, о том, что правосудие казахских биев — это, в первую очередь, суд «высокой морали» и в этом плане оно представляет культурное наследие общецивилизационного значения. Эти задачи настолько значимы и престижны и для науки, и для Республики, что они не могут быть отданы на «рассмотрение» ученых-энтузиастов, и непременно должны стать государственной задачей.

Önsöz

«Kazakların Ata (Eski) Kanunları»nın son 10.cildi, hemen hemen «Kazak Biyler Mahkemesi — Emsalsiz Adli Sistemdir» konulu Uluslararası İlmî Konferansa ithaf edildi. Konferans, Almatı şehrinin civarındaki «Alatau» sanatoryumunda 2008 yılının 22 — 23 Mayıs tarihinde «İntellektual-Parasat» Hukuk Şirketi ile Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi tarafından düzenlendi. Bu konferans, iki türlü bakımdan dikkate değer ve önemli bir olay olarak kaydedildi. Bir taraftan «İntellektual-Parasat» Hukuk Şirketi çalışanlarının on yıl zarfında 10 ciltlik Kazak halk hukuk tarihini malumat, belge ve incelemeler esasında hazırlamada harcadığı büyük emeğin sonuçlarını ortaya koymuş oldu. Bu çok ciltli eser, derlenen ve toplanan bilgilerin ilmi, öğreticilik, sosyal-kültürel ve tarihi değeri bakımından ilim adamları tarafından biricik olarak kabul ediliyor. Diğer yandan, sosyal bilimler sahasında yeni bir ilmi faraziye ortaya atıldı. Bu Konferans görüşmesinde gerçekleşti. On ciltli eseri hazırlama ve tetkik etme sırasında Kazak halkının göçebe toplumunun medeni ve hukuki kültürünün esasında bir sağlama bağlanan Kazak Biyler Mahkemesi, dünya çapında kültürel ve umumi uygarlık önem taşıyan kurumsal siyasi-hukuki bir sistem olduğu itiraf edildi. Bu çok önemlidir. Biyler Mahkemesi, manevi ve teşkilatlandırma değerlerin temel prensiplerini kendi güncel faaliyetinde ilan etmiş ve gerçekleştirmiştir. Bu mahkeme hükmü için zamanı tarihi devirlere ayırt etmeksizin zorunludur. Söz konusu şudur ki, ulusal-genetik (özgürlük, hürriyetseverlik) ve elverişli özel doğal-coğrafi (büyük ve geniş otlak yer), bölgesel-siyasi (savaş sarsıntılarıyla despotik, klerikal rejimden uzak), içtimai (birlik ve kabile, ulusların ortak menfaatinin üstün olması), ulusal-kültürel (hayırseverlik, adalet gücü ve güzel konuşma yeteneği) özelliklerin sayesinde aynen böyle tarihi-etnik ve manevi ortamda eğiti görerek gelişmiş Kazak Biyler Mahkemesi, bu koşulların kıymetli manevi ve maddi başlangıcını içine alabilmiş ve uygulayabilmiş ve böylece bu koşullardan daha üstün bir duruma gelebilmiştir. Bu fikrin büyük öneminden hareket ederek Uluslararası İlmî Konferansın esas konusu «Kazak Biyler Mahkemesi — Emsalsiz Adli Sistemdir» olarak seçilmişti.

I

Problemin görüşülme forumu, düzenli olarak aşağı yukarı bizim özel Şirketimizin imkanlarına göre bir yıl öncesinden hazırlanmaya başladı. Bu hazırlık aşamasında sempozyumun düzenlenmesindeki ortağımız — Kazakistan Yüksek Mahkemesinin yardımı ve desteği yerinde ve tam zamanındaydı.

2007 yılı Temmuz ayının başlarında, yani Konferansın düzenlenmesinden 10 ay önce Kazak, Rus, Türk ve İngiliz dillerinde davetiye hazırlanıp tüm tahmin edilen katılımcılara dağıtılmıştı. Söz konusu davetiye katılımcıların Konferans sırasında dile getirebilecekleri fikir ve sorular listesini içermekteydi. Tarafımızın talepleri şu şekildeydi:

1. Büyük Rus şarkıyatçısı V.V. Grigoryev'in (XIX. yüzyıl) Kazak Biyler Mahkemesi «ezelden medenileşmiş halklar tarafından kiskanılır derecede» sözünün anlam ve kavramını açıklamak;

2. Kazak göçebe toplumundaki Biyler Mahkemesini örnek olacak bir şekilde gelişme devrinin tarihi, milli ve medeni değerini, kaynağını kanıtlamak;

3. Özgürlükle hümanizmi, doğrulukla adaleti ve toplum birliğini esas alan ve vatandaşın tabii hukukunu temel tutan ortaçağ Kazakların göçebe toplumundaki Biyler Mahkemesinin ve Kazak Yasası «Jarğı»nın ortaya çıkışındaki ve gelişmesindeki ortak özellikleri açıklamak;

4. Tarihi kaynaklarda adliye görevlisi olarak «ot auızdı, orak tildi» (ateş ağızlı, orak dilli) — «mahir konuşmacı» ve bununla beraber «hukukçu, adliyecisi ve Bozkır sorunlarının tefsircisi» olan Kazak Biy-hakimlerinin statüsünü ve şahsiyetini açıklamak;

5. Kazak «Jarğı» sının ve Biyler Mahkemesinin prensiplerini meydana getiren (oluşturan) kaynakları tespit etmek:

a) göçebe Kazaklar topluluğundaki demokratik seçimlerin mutlak hukuki esasları ve bunun oluşmasındaki özellikler başka yarı göçebe, yerleşik Türk halklarıyla ve daha çok tarımcılıkla uğraşan, şehirli ülkelerle kıyaslandığındaki;

b) Kazak yasası «Jarğı»nın ve Biyler Mahkemesinin gelişmesindeki Biyler adliye örneğinin önemi ve vazifesindeki Kazak hanlarının yasa türetme faaliyetleri (Kasım Han'ın, Esim Han'ın, Tauke Han'ın, Abılay Han'ın vb.)

6. Kazak Biyler Mahkemesi, umumi kültürel değerdir;

7. Biyler Mahkemesi, çağdaş Kazakistan'ın milli fikirleri teşkil eden tarihi değerdir.

Müzakere için esas bilgi olarak 2007 yılının ortasına doğru çıkarılması planlanan 10 ciltli «Kazakların ata zandarı» — «Kazakların Ata (Eski) Kanunları»nın 8 cildi neşredilmişti, bunun her biri 40—50 formalık bir kitaptır. Bu kitaplarda Kazak Kanunu «Jarğı» ve Biyler Mahkemesi hakkında bol bol gerçek bilgiler ve fikirler, düşünceler, göçebe Kazaklar toplumundaki Biyler adliyesinin enderliğini açıklama ve anlama tecrübeleri toplandı. Buna ek olarak 2008 yılının başlarında S.Z. Zimanov'un 12,7 formalık «Kazak Biyler Mahkemesi — Emsalsiz Adli Sistemdir» adlı monografisi dört dilde: Kazakça, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak ayrı ayrı kitap halinde hazırlanıp yayımlandı. Bundan çeşitli ülkelerin muhtemel ve özel davet edilen ilim adamlarına ve yurtdışındaki bazı kütüphanelere gönderildi. Uluslararası ilmi konferansla aynı zamana tesadüf eden bu kitaba birçok ilmi yazıları, özellikle düzenli olarak Konferans arifesinde «Yurist» dergisinde, «Kazak», «Zan», «Yuridiçeskaya gazeta» gazetelerinde yayımlanan yazıları ekleyebiliriz. Konferansın hazırlığına dair yapılan başka tedbirlerin sırasına duyuru ve gösterişli reklamları da katmak yerindedir. Örneğin, Almatı'nın kalabalık yerlerine Konferans çalışmaları başlamadan 45 gün önce 6m × 4m ölçülü

büyük levhalar asıldı. Bunlarda XIX. yüzyılda yaşamış Rus bilginlerinin Kazak Biyler Mahkemesi hakkında dedikleri «Büyük Ahlak Mahkemesi», «Hakikat Münadisi» gibi sözler ayrı bir biçimde yazılıyordu. İhbar verici bu büyük reklam levhaları halkı şaşkınlıklar ve hayranlıklar içinde bırakıyordu.

İlmi Konferans ve onun problemleri ayrıca Orta Asya ve Rusya'nın ilmi ortamı ile adliye sistemi görevlilerinin büyük ilgisini çekti. Japonya, Çin ve Hindistan'dan ilgi gösteren ve faal bir suretle gayret eden ilim adamları da vardı. Maalesef Türkiye'nin Kazakistan Büyükelçiliğine (özellikle elçiye) zamanında haber verilip, Türkiye'de dağıtılması için Konferansla ilgili yayımlanan bilgilerden birkaç tane gönderildiğine rağmen Türkiyeli ilim adamları tarafından kayda değer bir yankı olmadığını söyleyebiliriz (özel olarak davet edilen ancak bir katılımcı vardı).

Konferans, genel toplantı halinde geçti (kısımlara ayrılmadan). Orada düzenleyici iki kurulun yöneticileri sırayla başkanlık yaptı. Onlar: Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkeme Başkanı, Hukuk İlimler Doktoru K. Mami ve «İntellektual-Parasat» Hukuk Şirketinin Başkanı, Hukuk İlimler Doktoru, Kazakistan Cumhuriyeti İlimler Akademisinin Üyesi S. Zimanov'tur.

Konferans'a 256 kişi katıldı, onlardan 37'i hukuk, tarih, filoloji ve ekonomi ilimlerinin doktoru, 35'i doktora aday Kazakistanlı ve 19 kişi yabancı ülkelere gelen ilim adamlarıdır. Onların arasında: a) 12'si Kazakistanlı, İlimler Akademisinin üyeleri, 5'i üniversite rektörü, 7'si ilmi araştırma enstitülerin başkanı; b) yabancı ülkelere: Rusya'dan 7, Japonya'dan 2, Hindistan'dan 2, Çin'den 2, İngiltere'den 1, Türkiye'den 1, Orta Asya Cumhuriyetlerinden 4 kişi.

Konferans çalışmalarının önemini ona aşağıda isimleri geçen şahısların katılmaları daha bir kat arttırdı: Kazakistan Anayasa Kurulunun Başkanı İ. Rogov (o kendi raporunu da sundu), Kazakistan Adliye Bakanı Z. Baliyeva, Rusya Yüksek Mahkemesi Başkanının özel temsilcisi V. Lebedev ve bunun yanı sıra şerefli misafir olarak: Suudi Arabistan Adliye Bakanı Aş-Şeyh Abdalla, Tacikistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Başkanı N. Abdulloyev.

Konferansa katılmak isteğini belirten yazıyla sipariş halinde ilk 72 rapor oldu, onlardan 53 kişi genel toplantıda konuştu. Konferans geçerken, bittikten sonraki ilk günlerde ve düzenleneceği hakkında haberler bilgisi dağıtıldıktan sonra düzenleyiciler adresine Konferans yazılarına eklenmesini isteyen birçok makale geldi, onların arasında ilmi ve çok değerlileri de var. Onlar ayıklandıktan sonra bir kısmı kısaltılarak söz konusu çok ciltli esere dahil olundu.

II

Çeşitli fikir ve pozisyon görünüşlü ilim adamlarıyla araştırmacılardan ve bunun yanı sıra mahkeme ve hukuk görevlilerinden oluşan Konferans katılımcıları tarafından nihai tavsiyename alındı. Bu tavsiyename onlar, raporlarda ileri sürülen düşüncelerle ve delillerle hemfikirlik göstererek, XIX. yüzyılın gözlemcileri tarafından «büyük ahlak» mahkemesi olarak adlandırılan Kazak Biyler Mahkemesini insanlık hürriyetini ve hümanizmi, adaleti ve faaliyetinde milliyetçiliği gösteren bir adliye örneği olduğunu ve öylece onun umumi kültürel değer taşıdığını kabul ettiler.

Konferans katılımcıları, Kazak Biyler Mahkemesi mükemmelliği yönünden tarihteki örnek adliyelerden biri olabileceğini kanıtlamaya dair önemli ilmi çalışmalar bugün başlanmış olduğunu ve bundan dolayı daha geniş bir şekilde yürütmek uygun olacağı fikrindedirler.

Konferans tavsiyenamesinde Kazakistanlı ilim adamları tarafından ileri sürülen insan ahlakı ve hürriyetini esas alan Kazak Biyler Mahkemesinin emsalsizliğine dair bilim kavrayışının başlangıcı devlet adliye ilmindeki en önemli olay olduğu belirtildi. Konferans katılımcıları, Biyler Mahkemesinin tecrübesi ve ülküsü Kazakistan Cumhuriyetinden başka ülkelerde de adliye ve başka da hukuk kurumları faaliyetinin kanuniyetini, iyileşmesini ve ilerlemesini sağlamada hizmet edeceğini umduklarını ifade ettiler. Onlar, Kazakistan Hükmeti projenin gerçekleştirilmesine ve problemin her taraflı incelenmesine yönelik çalışmalara gerekli destekleri göstereceğine ümitli olduklarını belirttiler.

Kazak halkının kanunu «Jargı» ile Biyler Mahkemesi ile ilgili problemlerin daha derin ve taraflı işlenişinin yurdumuz için zaruri güncüllüğü ve önemini esas tutarak, Uluslararası İlmi Konferansın tavsiyenamesinin gerçekleştirilmesi yolunda 2008 yılının 16 Ekiminde Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanı K. Masimov'a resmi bildiri şeklinde bir mektup gönderdim. Bu mektupta «İntellektual-Parasat» Hukuk Şirketinin araştırmacı grubu tarafından «Kültürel Miraslar» devlet programı çerçevesinde «Kazaktın ata zandarı» — «Kazak Halkının Ata (Eski) Kanunları» problemlerini inceleyerek Kazak Biyler Mahkemesi genel medeni önem taşıyan emsalsiz adliye sistemi olduğunu gösteren yeni ilmi fikir oluşturduğu belirtildi. Bu teorik fikrin müzakere edilmesi için 2008 yılında 22 — 23 Mayıs günlerinde Almatı'da «Kazak Biyler Mahkemesi, Emsalsiz Adliye Sistemdir» konulu Uluslararası İlmi Konferans düzenlendi. Konferans, Kazakistan Yüksek Mahkemesi ve «İntellektual-Parasat» Hukuk Şirketi tarafından gerçekleştirildi. Konferans, herkesin ilgisini çeken çok önemli bir olay oldu ve birçok yabancı ülkelerin adliye sistemi yöneticilerini ve ilim adamlarını bir araya topladı. 16 ülkeden 256 ilim adamı, adliye görevlileri ve uzmanları geldiğini, onların arasında 36 doktor ve profesör olduğunu kaydetmek yerindedir. İlmi Konferans, bizim fikrimizin gelecek için önemli olduğunu ve sosyal bilimler dalında yeni bir yol açtığını ve memleketimiz için çok prestij olduğunu kabul etti.

Hükmete yollanan mektupta ivedi ve gelecekte yapılması gereken görevler, Konferansa katılan ilim adamları kabul eden tavsiyenameyi gerçekleştirmek ve düzenlemek işlerini sağlayabilecek gerekli tedbirler gösterildi. Gelecekte yapılması gereken tedbirlerin esas amacı, 2012 yılında «Kazak Biyler Mahkemesi: genel kültürel değer ve onun başlıca prensipleri» konulu ikinci Uluslararası ilmi konferans düzenlemek için hazırlık yapmaktır. Bunu Yüksek Mahkeme, Adliye Bakanlığı, Eğitim ve İlim Bakanlığı gerçekleştirebilir. Daha iyisi bu konferansın baş düzenleyicisi Hükümetin kendisi olsa. En azından konferans hükümet seviyesinde düzenlenmeli ve Avrupa, Asya ve Afrika'nın lider ülkelerinin adliye ve mahkeme bakanlıklarının yetkilileri davet edilmelidir. Bu hazırlık tedbirleri ve görevleri özellikle şunları içerirdi: Biyler Mahkemesi ve Kazak kanunu «Jargı»yı inceleyecek devlet müessesesi (merkez veya laboratuvar) kurma, araştırma proje türlerini hazırlama, 2010 yılından itibaren senelik

üç sayılı uluslararası bir dergi yayınlama, yüksek öğretim kurullarında (hukuk, tarih ve devlet yönetimi dallarında) «Biyler Mahkemesi — Emsalsiz Adliye Sistemidir» adlı ders okutma vs. İvedi tedbirler ve görevler, elde var imkanlarla ve «İntellektual-Parasat» Hukuk Şirketi çalışanları tarafından yapılan araştırma projelerini 2009—2011 yıllarında daha geniş bir şekilde işletmektir.

Mektup-tezkere şöyle sona eriyor: Sayın Başbakan, sizden, kendi iktidar ve nüfuzunu kullanarak: a) önümüzdeki ihale seçiminde ve Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve İlim Bakanlığında 2009—2011 yıllarının araştırma projelerinin mütalaasında bizim tarafımızdan sunulan üç inceleme projesinin uygun finanse edilip kabullenmesini; b) gerekli bakanlıklara umumi kültürel değer taşıyan «Kazak Biyler Mahkemesi — Emsalsiz Adliye Sistemidir» ilmi fikrini sağlamlaştırmak için önümüzdeki görevlerin yerine getirilmesindeki tedbirlerin alınmasında incelemelerin ve işlemlerin tesbit etmenizi rica ederim.

III

10 ciltli «Kazaktın ata zandarı» — «Kazakların Ata (Eski) Kanunları»nın hazırlığı ve yayımlanması böylece «İntellektual-Parasar» adlı küçük bir hukuk şirketinin gayesiyle sona erdi. Ama elde edilen sonuç hiç de «küçük» değildi. Bu eser, Orta Asya'nın uçsuz bucaksız topraklarının büyük bir kısmında yaşayan göçebe Kazakların siyasi-türel tarihinin temel çalışmalarına ilave edildi. Bu başlıbaşına halkın özdeşlik tarihi için kıymetli ve çok önemlidir. Fakat eserin ehemmiyeti bir millet çerçevesinin sınırını aşmış bulunuyor.

Eserin içine alınan yazılarla araştırma makalelerde maneviyat ve insanlık yararı büyük küçük göçebe kavimlerin ve genel toplumun üstünlük kazanarak sağlamlaşan göçebe Kazakların iç siyasi-türel yaşamının düzenindeki özellikler canlandırılarak göz önüne seriliyor. Bunlar, daha çok yabancı gözlemcilerin «büyük ahlak ve adalet» hakmi, «hakikat münadisi» olarak adlandırdıkları biylerin hükümlerinde tam olarak ve etkileyici bir şekilde görünmektedir.

«Kazak Biyler Mahkemesi — Emsalsiz Adliye Sistemidir» konulu Uluslararası İلمي Konferansın düzenlenmesi tesadüf eseri değil, göçebe Kazakların eski hukuk alemine dair temel eseri hazırlama ve neşretme yolunda yapılan araştırmaların ilk sonucunu elde etme düşüncesinden doğmuştur. Konferans için yazılan raporlar önemli olduğundan onlar çok ciltli eserin X.cildine alındı. Umarız, bu yazılardaki düşünce ve fikirler, sırası gelince önümüzdeki araştırmalara geniş imkanlar sağlayacaktır.

Çok ciltli eseri hemen hemen on yıl süren hazırlama seyrinde bize Hukuk İlimler Doktoru, Kazakistan Yüksek Mahkeme Başkanı Mami Kayrat Abdrazakoğlu'nun, Hukuk İlimler Doktoru, Kültür ve İstihbarat Bakanı Kul-Muhammed Muhtar Abraroğlu'nun, Hukuk İlimler Doktoru, «Samruk-Kazına» Holdingin Müdürü Safinov Kanatbek Beysenbekoğlu'nun çok yardımları dokundu, destekleri çok önemliydi. Ayrıca Siyasi İlimler Doktoru Tasmağanbetov İmanğali Nurgalıoğlu'nun Hükmette, özellikle Almatı şehri valii olarak çalıştığı günlerde bizim çalışmalarımıza her zaman ilgi gösterdiğini ve birçok defa yardımda bulunduğunu kaydetmek istiyoruz. Vaka, Astana şehrine tayini çıkıp, tam oraya giderken (2008 y. Nisan) bizzat kendisinin